

СТОРІНКИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ ХХ СТОЛІТТЯ

УДК 94(329.73:355.355)«1942/1949»

Андрій Бойда (Івано-Франківськ, Україна)

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВГЕНА ГРИЦЯКА В ОУН (М) ТА ЛАВАХ РСЧА (1942–1949 рр.)

У статті проаналізовано зміст архівно-кримінальної справи № 75524 ф. 6 з ГДА СБУ в м. Києві. У матеріалах справи відображено життєвий шлях Є. Грицяка упродовж 1942–1964 рр. З'ясувалося, що він був членом Снятинського районного ОУН (м). Протягом 1944–1949 рр. перебував на службі в РСЧА. У грудні 1949 р. за допомогу повстанчому осередкові УПА в с. Стецева Снятинського району Станіславської області був засуджений терміном на 25 років трибуналом при ВЧ № 24045. Брав активну участь у Норильському повстанні 1953 р. Був повторно засуджений 1959 р. На підставі матеріалів повторного слідства в 1961–1964 рр. був частково реабілітований. Повністю оправданий Івано-Франківською обласною прокуратурою за відсутністю складу злочину 1992 р.

Ключові слова: Євген Грицяк, ОУН (м), РСЧА, 38-ма армія, УПА, Покуття, Снятинщина, Норильське повстання.

Актуальність теми. В історії рідного краю завжди залишаються маловідомі сторінки. Це впливає як з відсутності дочасних локальних краєзнавчих студій, так і записів очевидців епохи. Вивчаючи біографію одного з лідерів Норильського повстання Євгена Грицяка (1926–2017), можна натрапити і на його особисті спогади¹ про власний життєвий шлях упродовж 1942–1991 рр. Журналісти регіонального та всеукраїнського рівня зібрали свого часу його свідчення про участь в українському підпіллі на Снятинщині, Норильському повстанні 1953 р., життя після визволення із системи ГУЛАГ. До 2023 р. в тіні студій залишалися архівні документи, тому окремі аспекти біографії Є. Грицяка виглядали суперечливо. Серед таких – його доля до початку Норильського повстання 1953 р.

Тому при підготовці до написання пропонованої розвідки на запит автора статті від 18 лютого 2022 р. керівництво ГДА СБУ 16 травня того ж року передало в наше розпорядження з фонду № 6 архівно-кримінальну справу (далі – АКС) № 75574. Зважаючи на вимоги до публікації, ми зупинимося виключно на молодих роках Є. Грицяка, включно до його арешту та винесення вироку в сфабрикованій Станіславським слідством справі 1949 р.

Євген Степанович Грицяк народився 9 серпня 1926 р. в с. Стецева Снятинського повіту Станіславського воєводства Польщі (зараз – однойменне село в складі Снятинської ТГ Коломийського району Івано-Франківської області) в родині Параски Іванівни Грицяк (Курилюк) (1907–?) та Степана Васильовича Грицяка (1902–1945). Є. Грицяк також мав брата Петра (1932–?). Родина в селі належала до селян-

¹ Грицяк Є. Норильське повстання. Харківська правозахисна група. Харків : Харківська правозахисна група «Права людини», 2008. 104 с.

середняків². Упродовж 1933–1941 рр. навчався в школі с. Стецева, де закінчив 7 класів. З початку німецької окупації села (29 червня 1941 р. – А. Б.) допомагав батькам по господарству. З лютого 1942 р. він навчався у Снятинській торговельній школі. Невідомий дописувач *Станиславівського слова* в № 19 за 13 грудня того ж року зазначив, що на час свого дворічного функціонування на базі колишньої гімназії в торговельній школі навчалось понад 200 учнів³.

Згідно з довідкою заступника начальника Снятинського райвідділу МДБ лейтенанта Торошина за 28 вересня 1949 р., в період німецької окупації у школі навчалось понад 100 учнів переважно з українських сімей селян-середняків та заможних селян. При ній також діяла націоналістична організація, члени якої перед приходом радянських військ пішли або на службу у Ваффен СС, або ж долучилися до підпільних осередків ОУН та УПА⁴. Саме в цій організації мельниківського спрямування за запрошенням жителя с. Малі Микулинці (нині південна окраїна с. Потічок у межах Снятинської ТГ Коломийського району Івано-Франківської області) Осипа Зінкевича (1925–2017) у квітні 1942 р. Є. Грицяк став членом ОУН (м) на псевдо «Гриб»⁵.

Зі слів Є. Грицяка на допиті 29 жовтня 1949 р., конкретні вказівки від О. Зінкевича він отримав у квітні 1943 р. За пропозицією свого товариша, Є. Грицяк мав стати новим районним провідником ОУН (м) та до сфери його впливу від організації мали входити такі села як Стецева, Стецівка, Підвисоке, Русів, Красноставці та Задубрівці Снятинського району. Конкретніших вказівок О. Зінкевич Є. Грицяку не залишив. У квітні того ж року О. Зінкевич залишив навчання у торговій школі в силу власних обставин та після певної трудової діяльності в м. Ясло в Польщі, виїхав до Німеччини⁶. Водночас, 1943 р. Микола Гроховський-Ленкевич (1924, с. Стецева – ?) перед своїм переїздом до м. Коломиї доручив Є. Грицяку та Дм. Печенюкові керівництво мельниківським осередком ОУН у с. Стецева. Зі слів допитаного 9 квітня 1952 р. М. Гроховського-Ленкевича, керівником районного проводу ОУН (м) упродовж 1942–1944 рр. був Микола Плав'юк⁷.

Згідно з поодинокими публікаціями в мережі та власними спогадами діяча, реальними цілями снятинських мельниківців було як поширення ідей української соборності та незалежності через листівки серед населення, так і спостереження за рухом окупаційних військ. У групі підпільників, окрім О. Зінкевича як звенового (керівник звена – базового осередку організації) та Є. Грицяка, перебували Орест Скорейко (1927–1946) (воїн УПА на псевдо «Гамалія», який загинув 1946 р. в ході каральної операції МДБ), Микола Плав'юк з Русова (1925–2012) (майбутній президент УНР в екзилі) та Михайло Марковський із с. Топорівці (воїн УПА, загинув у бою 1944 р.). У підпіллі Є. Грицяк мав псевда «Гриб», а від середини 1943 р. «Полтавець» – на честь його улюбленої п'єси Івана Котляревського⁸.

Як пізніше свідчитиме на суді в грудні 1949 р. Є. Грицяк, потяг до націоналістичних міркувань у нього з'явився ще в дитинстві. Його батько Степан Грицяк у часи польської окупації Галичини був членом радикально-соціалістичної партії.

² Галузевий Державний архів СБУ (далі – ГДА СБУ). Ф. 6. Спр. № 75524. АКС Євгена Степановича Грицяка (1926–2017). Арк 5–6.

³ В місті Стефаника і Черемшини // Станиславівське слово. 1942. № 19. 13 грудня. С. 6.

⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 75524. Арк. 107.

⁵ Там само. Арк. 122.

⁶ Там само. Арк. 39.

⁷ Там само. Арк. 237.

⁸ Пуківський Ю. «Якби не смерть Сталіна, повстання не було б», – політв'язень Євген Грицяк // Локальна історія. 2021. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/iakbi-ne-smert-stalina-povstannia-ne-bulo-b-ievgen-gritsiak/>

Будучи впливовим чоловіком на селі, Грицяк-старший не тільки був національно свідомою людиною, оскільки читав багато книг національно-патріотичного спрямування, а й неодноразово дискутував із жителями села на політичні теми. За свою позицію він серед селян мав високий авторитет. Зі спогадів сина, любов до знань передалася і йому. Зі сторінок преси та інших видань той швидко довідався, що таке насправді так званий радянський рай. Зі слів Є. Грицяка, відступ радянських військ з теренів Снятинщини влітку 1941 р. та прихід 29 червня того ж року в село німецько-угорських військ, поставили питання про неповернення радянської влади в край та пошук можливостей реалізації під окупацією⁹.

Протягом навчання в торговій школі, молодий Євген приїздив до рідної Стечеви, де на базі сільського клубу брав участь у художній самодіяльності. В основному він реалізовував себе як актор у виставах на сцені стецівського клубу. Сільський театр головно демонстрував вистави з національно-патріотичним нахилом у дозволених німцями рамках. Зокрема, одним із амплуа для Є. Грицяка була роль С. Петлюри. В інших постановках він переважно виконував ролі антигероїв¹⁰. Будучи студентом торгової школи, Є. Грицяк брав також активну участь у роботі ВСУМ і ПЛАСТ м. Снятин¹¹.

Є. Грицяк закінчив навчання з кваліфікацією працівника торгівлі в липні 1943 р. Після цього юнак продовжив працювати у своєму домашньому господарстві. У жовтні 1943 р. він зустрічався зі старостою волосної управи Є. Лисняком, котрий запропонував випускникові працювати писарем (секретарем) у згаданому органі місцевого самоврядування або ж виїхати на роботу до Німеччини. Є. Грицяк обрав роботу в управі. Також писарем (секретарем), проте на рівні сільської управи працював і його батько. Праця в цих органах для обох Грицяків тривала до березня 1944 р. У грудні 1944 р. на теренах району було розгорнуто мобілізацію молоді із залученням її до діяльності організації «Баудинство» (з німецької – будівництво). Медкомісія в Снятині визнала Грицяка-молодшого придатним до роботи в даній організації, яка займалась ремонтом доріг та мостів на теренах району і за його межами¹².

У березні 1944 р. Є. Грицяк за направленням організації працював у господарстві колгоспного типу в с. Підвисоке, утвореному на базі колишнього панського маєтку. Перед приходом радянських військ, німцями було закрито цей заклад, опісля чого він якийсь час знову перебував у рідній Стецеві й 25 березня 1944 р. ним та батьком було прийнято рішення про виїзд з рідного села на Косівщину – до с. Бабин. Там вони обидва переховувалися в господарстві місцевого жителя Петра Рематейщука. Побоюючись фізичної розправи з боку бійця винищувального батальйону з с. Стецева Гр. Тарнавського через власні порахунки з останнім, Є. Грицяк разом з батьком були змушені уникати публічності. При поверненні до села Є. Грицяк перебував на нелегальному становищі, в основному переховуючись у сусідів, знайомих та родичів – як у Стецевій, так і в с. Тулова, с. Красноставці, с. Підвисоке того ж Снятинського району. 9 травня 1944 р. Є. Грицяк легалізувався в рідному селі¹³.

Зі слів обох Грицяків, Євгена мобілізували до лав РСЧА 19 червня 1944 р. Однак згідно з віднайденими нами даними в ЦАМО, Грицяк-молодший потрапив до РСЧА в липні 1944 р., а Грицяк-старший – 19 червня 1944 р. Грицяк-молодший служив до вересня того ж року в 363-му запасному стрілецькому полку, у вересні

⁹ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 75524. Арк. 142.

¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 75524. Арк. 51, 162.

¹¹ Грицяк Є. Назв. праця. С. 11.

¹² АКС № 75524. Арк. 12.

¹³ Там само. Арк. 13, 33.

1944 – січні 1945 рр. – курсантом у в/ч 10835. У січні 1945 р. він потрапив на фронт у складі 417-го мінометного полку 24-ї артилерійської бригади. Будучи призваним у червні 1944 р. разом з батьком та опинившись в одному і тому ж полку в січні 1945 р., ними в березні було прийнято рішення про дезертирство. Давши згоду на втечу, батько та син кинули свої гвинтівки й автомашини в м. Кросно (Польща) та, маючи намір дістатися Закарпаття, де на Рахівщині в Грицяка-старшого була своя людина, рухалися маршрутом, що пролягав на південь у бік Словаччини. Незабаром на польсько-словацькому кордоні їх схопив польський патруль, дезертири опинилися у руках радянських військ і були направлені до штрафної роти¹⁴.

2016 р. в інтерв'ю етнологу Юрію Пуківському причиною дезертирства Є. Грицяк називав боязнь фізичної розправи через погрози невідомого майора РСЧА в м. Кросно навесні 1945 р. через несправність вантажівки, яку йому не вдалося ліквідувати на місці. Від розстрілу за дезертирство, як це потім згадував Є. Грицяк, його врятував невідомий йому лейтенант РСЧА родом з Вінниччини, котрий і відправив його та батька до штрафної роти¹⁵. Під час короткого перебування в рядах штрафників упродовж 14–27 березня 1945 р., Є. Грицяка 27 березня було поранено, а його батько загинув¹⁶. Цікаво, що на ім'я молодшого Грицяка його матері Парасці Іванівні Грицяк (у документах помилково записана Грицак – А. Б.) 30 березня 1945 р. прийшло сповіщення про те, що її син, червоноармієць 265-ї окремої армійської штрафної роти, загинув у бою 27 березня 1945 р. на території Шльонського воєводства в Польщі. Згідно зі штампом Снятинсько-Городенківського ОРВК Станіславської області за 13 липня 1947 р., Є. Грицяк уже числився живим, а відтак «похоронка» не була підтверджена¹⁷.

В іменному списку безповоротних втрат, складеному Снятинським райвійськкоматом на основі даних про загиблих на фронтах жителів району з 1 січня по 9 травня 1945 р. за травень 1945 р. числиться рядовий 140-ї штрафної роти С. В. Грицяк¹⁸.

У квітні 1945 р., після закінчення лікування в госпіталі, Є. Грицяк був направлений на службу у 295-й стрілецький полк 183-ї стрілецької дивізії 38-ї армії 4-го Українського фронту. Згідно з архівними матеріалами ЦАМО РФ, нами підтверджено факт його участі в бойових діях у складі військ 4-го Українського фронту РСЧА в 1944–1945 рр. За бойові звитяги, котрі проявив стрілець 1-ї роти згаданого полку при знищенні в ході ворожої контратаки в с. Вишковиці 1945 р. на прикордонній з Чехією території Польщі відповідно до наказу керівництва 295-го стрілецького полку 183-ї стрілецької дивізії 38-ї армії 4-го Українського фронту він отримав медаль за відвагу. Також у цьому указі є свідчення і про членство Є. Грицяка у ВЛКМС. Однак, за матеріалами отриманої нами справи, дану інформацію слід вважати помилкою оформлювача нагородних документів¹⁹.

Згідно з протоколом обшуку рядового Є. Грицяка за 30 вересня 1949 р., проведеного в. Станіславі за присутності двох понятих гвардії майором Оленіним на

¹⁴ Там само. Арк. 13; 150.

¹⁵ Пуківський Ю. Назв. праця. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/iakbi-ne-smert-stalina-rovstannia-ne-bulo-b-ievgen-gritsiak/>

¹⁶ АКС №75524. Арк. 32.

¹⁷ Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. Ідентифікатор ІФ-016754. Євген Степанович Грицяк, 1926 р. н. 265 оашр. Причина вибуття – живий.

¹⁸ Центральний архив Міністерства оборони (далі – ЦАМО). Ф. 58. Оп. 977521. Д. 621. [Довідка Снятинського військкомату про безповоротні втрати серед жителів Снятинського району з 1 січня по 9 травня 1945 р.].

¹⁹ ЦАМО. Ф. 33. Оп. 686196. Д. 5262. Арк. 52, 54–55. [Наказ по 295-му стр. полку 183-ї стр. дивізії 38-ї армії 4-го Українського фронту 1 червня 1945 р.].

підставі ордеру № 5, виданого того ж дня, у графі про вилучене майно занотовано, що Є. Грицяк був також нагороджений медалями за перемогу над Німеччиною (1945 р.) та 30-річчя радянської армії і флоту (1948 р.)²⁰.

Після закінчення радянсько-німецької війни 1941–1945 рр., Є. Грицяк продовжував службу в РСЧА водієм вантажного автомобіля в т. к. роті 70-ї гвардійської стрілецької дивізії 38-ї армії РА аж до свого арешту 30 вересня 1949 р. В характеристиці, складеній командиром т. к. роти у в/ч № 24859 від 28 листопада 1949 р., де до арешту служив гвардії рядовий Є. Грицяк, зазначається, що останній за час служби виконував обов'язки недобросовісно, а також часто висловлював невдоволення із цього приводу. Серед командного складу частини та товаришів по службі авторитету не мав, у товаристві розмов вів мало. В основному, рядовий Є. Грицяк тримався окремо. За час служби був один випадок його самовільного виходу за межі частини (4 квітня 1949 р.), за що був покараний відповідним чином (5 квітня 1949 р.) двома нарядами без черги. Водночас, у формі заохочення за зразкове застеляння ліжка, рядовий Є. Грицяк 24 січня 1949 р. отримав з боку командування подяку²¹.

Підставою для арешту Є. Грицяка стала проведена військовою контррозвідкою низка слідчих дій 1949 р., зокрема слідчими були виявлені факти вступу Є. Грицяка у квітні 1942 р. до лав ОУН (м). Будучи членом цієї організації, юнак вів активну націоналістичну діяльність упродовж 1942–1944 рр. на окупованій німцями Снятинщині. Навіть після вступу на службу в РСЧА 1944 р., своєї націоналістичної діяльності, за версією слідства, не припиняв. Так, слідчим були виявлені факти того, що підозрюваний неодноразово зустрічався з членами ОУН та УПА, яким постачав медикаменти, зокрема їх чергову партію було знайдено при обшуку підозрюваного. Також він отримував завдання на постачання українського національного підпілля боєприпасами (йшлося про набой до радянських гвинтівок), яке в силу обставин не виконав²².

У рамках проведеного слідства представниками контррозвідки МДБ з 30 вересня по 30 листопада 1949 р. зі звинувачення рядового Є. Грицяка за ст. 54 п. 1-а, 1-б і 51-11 КК УРСР виявлено таке. Опісля призову до армії 19 червня 1944 р. та при поверненні на Покуття з фронту, обвинувачений не припиняв своєї діяльності як націоналіст, зокрема завербував 24 осіб до ОУН з числа жителів Снятинського та Городенківського районів. У постанові про виділення слідчих матеріалів в окреме провадження від 30 листопада 1949 р. у списку з 24 так званих завербованих Є. Грицяком осіб виділено тільки дев'ятеро: О. Зінкевич (с. Малі Микулинці), Дмитро Филипчук (с. Стецева), М. Плав'юк (с. Русів), Стефанія Грудзинська (м. Снятин), Тетяна Тофан (м. Снятин), Василь Курилюк (с. Стецева), Микола Костащук (с. Тулова), Ольга Гарнавська (с. Стецева) та Юлія Загарук (с. Стецева)²³.

Окрім знайомих, товаришів по службі та родичів Є. Грицяка, була допитана і матір обвинуваченого – працівниця колгоспного господарства ім. Шевченка в Стецеві Параска Грицяк. У протоколі допиту від 18 листопада 1949 р. вона не дала жодних компрометуючих свідчень проти свого сина і ніяк не підтвердила факту його участі в ОУН та діяльності на користь загонів УПА на Снятинщині²⁴.

Прикметно, що частина людей так званого списку завербованих під тиском слідства дали свідчення про так звану діяльність на користь ОУН та УПА Є. Грицяка. Проте в багатьох випадках зустрічаємо суперечливу інформацію. Так, зокрема, у

²⁰ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 75524. Арк. 8.

²¹ Там само. Арк. 101–102.

²² ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 75524. Арк. 2.

²³ Там само. Арк. 122.

²⁴ Там само. Арк. 91–92.

результаті перегляду справи 1961–1964 рр. з'ясувалося, що в ході перевірки та огляду п'яти архівно-кримінальних справ, за якими було засуджено 22 особи в Снятинському районі, Є. Грицяк не фігурує як співучасник. У свідченнях понад десяти свідків, котрих слідство допитало додатково чи повторно в 1960-х рр., свідчень про діяльність Є. Грицяка в ОУН (м) не було²⁵.

Звичайно, що слідство не обмежувалося кількістю викликаних на допити свідків. З одного боку, це доповнювало вже дані свідчення, з іншого – дозволяло перевиконувати норми виявлення так званих націоналістичних елементів. Варто констатувати і той момент, що не всіх фігурантів справи Є. Грицяка слідство змогло як знайти, так і допитати. Це, зокрема, стосувалося О. Зінкевича, який, згідно з довідкою від Микулинської сільради за 19 листопада 1949 р., у березні 1944 р. покинув Снятинський район разом з німецькими військами, які відступали, і до села не повертався²⁶.

Схожою ситуація була у справі пошуку М. Плав'юка, котрий, як і О. Зінкевич, у аналогічний спосіб покинув Снятинщину в березні 1944 р. Також восени 1949 р. обласне слідство шукало батька та сина Скорейків, убитих у бою з МДБ 1946 і 1949 рр., а також Дмитра Печенюка (*1921), Дмитра Курджоса (*1922), Касіяна Семиргі (*1921), Івана Гаврилюка (*1921), Миколу Лінкевича (*1924) і низку інших, які будучи добровольцями, 1943 р. долучилися до 14-ї дивізії Ваффен СС «Галичина» і до села не поверталися²⁷.

Наявність активних, патріотично налаштованих жителів с. Стецева, які 1943 р. масово долучалися до створення 14-ї дивізії Ваффен СС «Галичина», не було вигадкою слідства. Так, зокрема, с. Стецева Снятинського повіту Коломийської округи дистрикту Галичина генерал-губернаторства Третього Рейху 1943 р. представляло 320 добровольців²⁸. Даний факт пізніше був розтиражований у низці місцевих газет 20 червня 1943 р. з метою популяризації українських національних частин у СС та Вермахті серед окупованих земель. Статтю під заголовком «За краю долю Батьківщини. Формування СС Стрілецької Дивізії Галичина триває» опубліковано в «Тернопільському голосі», «Голосі Підкарпаття», «Чортківській думці» й низці інших²⁹. У ході повторного слідства у справі Є. Грицяка 1961–1964 рр. у його біографії були виявлені факти участі в агітації до вступу в згадану частину СС серед населення Снятинського району³⁰.

Ми, втім, не можемо підтвердити чи спростувати факту участі Є. Грицяка в агітаційній кампанії щодо набору добровольців. У судових свідченнях за 12 грудня 1949 р. Є. Грицяк підтверджував можливість вступу в частини СС, однак з його слів у цьому не було потреби, оскільки потрібних людей з числа снятинських мельниківців, яких було взято в 14-ту дивізію СС, було достатньо³¹.

В описаний нами період ОУН (м) увійшло у ще більшу конфронтацію з ОУН (б) 1943 р., зокрема й у питанні створення дивізії «Галичина». Конфлікти між обома течіями ОУН в період німецької окупації спалахували і на Снятинщині. Так, зі слів Є. Грицяка в суді 12 грудня 1949 р., між снятинськими мельниківцями та бандерів-

²⁵ Там само. Арк. 373.

²⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 75524. Арк. 108.

²⁷ Там само. Арк. 113–120.

²⁸ 320 добровольців з одного села // Воля Покуття. 1943. № 22, 30 травня. С. 6.

²⁹ За краю долю Батьківщини. Формування СС Стрілецької Дивізії Галичина триває // Тернопільський голос. 1943. 20 червня. № 25. С. 2; За краю долю Батьківщини. Формування СС Стрілецької Дивізії Галичина триває // Голос Підкарпаття. 1943. № 20 червня. 25. С. 2; За краю долю Батьківщини. Формування СС Стрілецької Дивізії Галичина триває // Чортківська думка. 1943. № 25. 20 червня. С. 2.

³⁰ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 75524. Арк. 387.

³¹ Там само. Арк. 143.

цями була жорстока конфронтація в поглядах щодо способів досягнення незалежності України. Мельниківці мали її досягти шляхом створення на базі дивізії СС Галичина національної армії, яка б стала основою для здобуття вільної української республіки. У бандерівців, зі слів підсудного, методи досягнення мети полягали в низці терористичних актів проти влади, які, на його думку, шкодили спільній справі³².

Повертаючись до його судової справи констатуємо, що за обвинувальним вироком від 3 грудня 1949 р. слідство виявило: факти вступу Є. Грицяка в ОУН (м) у квітні 1942 р., його участь у просвітницькій роботі від проводу націоналістів с. Стецева та м. Снятин, вербування 12 жителів с. Стецева та довколишніх сіл до ОУН (м) та учнів торгівельної школи в м. Снятин, працю в колабораційному місцевому самоврядуванні у жовтні 1943 – березні 1944 рр., збір коштів для ОУН (м) у с. Стецева в 1943–1944 рр.³³

Будучи на нелегальному становищі в Косівському та Снятинському районах у квітні – травні 1944 р., Є. Грицяк був затриманий винищувальним батальйоном, однак на допитах у Снятинському районному відділі МДБ зміг приховати свою участь в ОУН та був мобілізований у червні 1944 р. до лав РСЧА. У 1946 р., перебуваючи в с. Стецева, вийшов на контакт з представниками УПА (батьки та сини Скорейки і Курилюки) та членкинями ОУН Ольгою Тарнавською та Юлією Загарук, яким періодично передавав медикаменти. Навесні 1947 р. при зустрічі з двоюрідним братом, воїном УПА Іваном Курилюком Є. Грицяк просив у свого односельчанина передати йому на руки певну кількість націоналістичної літератури для поширення серед своїх однополчан у м. Коломия³⁴.

За спогадами Є. Грицяка, сфабрикований обвинувальний вирок він підписав під тиском тортур слідчих³⁵. Судове засідання у його справі відбулося 12 грудня 1949 р. в м. Станіславі в закритому режимі. Однак, на відміну від репресивних справ 1930-х рр., у підсудного була як можливість захищати свої інтереси через власні свідчення, так і за допомогою так званого державного адвоката. На суді інтереси підсудного представляла адвокат Кацкова, яку надали йому тільки для узаконення судової справи³⁶. У ході судового засідання Є. Грицяком були повторені ті самі свідчення, які він нібито давав протягом вересня – листопада 1949 р., перебуваючи під арештом. За вироком суду Є. Грицяк був позбавлений волі терміном на 25 років виправних табірних робіт з пониженням у правах на п'ять років. Засудженого позбавляли усіх його нагород (зокрема й медалі «За відвагу»), а його особисте майно підлягало конфіскації на користь держави. На користь сторони захисту з обвинуваченого було стягнуто 150 рублів. Відлік терміну відбування покарання для Є. Грицяка починався з дня арешту – 30 вересня 1949 р.³⁷

Зважаючи на те, що вирок підлягав оскарженню, обвинувачений 15 грудня 1949 р. подав касаційну скаргу. 26 грудня 1949 р., розглядаючи її, т. в. о. військового прокурора Прикарпатського військового округу полковник юстиції Спірін залишив вирок без змін³⁸. Є. Грицяк відбував свій перший термін упродовж 1950–1956 рр. в низці таборів і тюрем на території Казахстану (Караганда, Дзержинськ) та Росії (Володимирський централ, Тайшет, Норильськ, Іркутськ, Чита). Однак навіть там він

³² Там само. Арк. 144–145.

³³ Там само. Арк. 127.

³⁴ Там само. Арк. 126–129.

³⁵ Пуківський Ю. Назв. праця. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/iakbi-ne-smert-stalina-povstannia-ne-bulo-b-ievgen-gritsiak/>

³⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 75524. Арк. 157.

³⁷ Там само. Арк. 159.

³⁸ Там само. Арк. 162, 164.

не забував про своє походження та національно-патріотичне покликання. Так, зокрема, Є. Грицяк узяв участь в акції протесту проти посилення табірної режиму у 8-й зоні Піщаного табору МВС СРСР у м. Караганда 1952 р. За підняття протесту він разом з іншими в'язнями певний час відбував покарання в бараці. У вересні 1952 р. каторжанин був переведений до Норильська³⁹.

Влітку 1953 р. Є. Грицяк був одним із керівників Норильського повстання, яке і зараз вважається одним із найгучніших табірних повстань на теренах СРСР. Незважаючи на численні жертви з обох сторін, вимоги каторжан були почуті офіційною владою. Але це не врятувало Є. Грицяка від чергового етапування до м. Володимир, де він разом з іншими в'язнями намагався вирити підкоп і втекти. Відсидівши в Іркутську рік після спроби втечі з Володимирського централу, Є. Грицяк був направлений до табору м. Чита, де він влаштував черговий табірний спротив, під час якого спалив власну табірну справу. Останнім місцем відбуття покарання перед виходом на волю 1956 р. було повторне перебування у Володимирському централі⁴⁰.

Постановою комісії президії ВР СРСР від 27 серпня 1956 р. Є. Грицяка було звільнено з-під варти через рішення комісії про зниження відбуття фактичного терміну. У 1956–1958 рр., згідно зі сфабрикованими свідченнями, він повернувся до рідного села, де нібито відродив свою так звану антирадянську організацію у складі трьох осіб. На основі цього, президія ВР СРСР від 26 грудня 1958 р. відмінила рішення за 1956 р. у виді тяжкості злочину і призначила Є. Грицякові добути термін у повному обсязі згідно з вироком суду 1949 р.⁴¹

Однак навіть повторне позбавлення волі не зламало в ньому жагу до боротьби. Так протягом 1960–1961 рр. він написав кілька касаційних скарг у вищі судові інстанції СРСР з вимогою перегляду його справи повторно. У ході проведеної прокуратурою перевірки, яка тривала упродовж 1961–1964 рр., було встановлено, що свідчення, наче Є. Грицяк, мешкаючи з матір'ю, був безробітним, не відповідає дійсності. Тільки за сім місяців праці в колгоспі 1958 р. ним було зароблено 232 трудодні. До 1956 р. Є. Грицяк, як борець зі сваволею в таборах, характеризувався негативно, а опісля – тільки з позитивної точки зору⁴².

На основі останнього розгляду справи, рішенням військової колегії Верховного Суду СРСР від 24 вересня 1964 р. термін відбуття покарання в документах був скорочений до 10 років. При цьому з пунктів обвинувачень було забрано ст. 54-1-б, а інші два залишено. Є. Грицяк вважався амністованим з погашеною судимістю. З Мордовії він повернувся на рідну Снятинщину наприкінці того ж 1964 р.⁴³ Навіть після визволення Є. Грицяк перебував під неймовірним тиском та наглядом обласного КДБ, зокрема і за публікацію своїх спогадів закордоном за сприяння О. Зінкевича у видавництві «Смолоски» 1980 р.⁴⁴

У жовтні 1981 р. він спробував достукатися до самого генсека Леоніда Брежнєва з питань рівноправ'я в СРСР і з клопотанням про виїзд з країни, у чому Є. Грицяку відмовляла як влада, так і тиснуло обласне КДБ⁴⁵. Згаданий лист так і залишився без відповіді. Цікаво, що тоді ж відбувалися схожі процеси щодо права на виїзд з СРСР колишнього співучасника Норильського повстання 1953 р., ексчлена

³⁹ Грицяк Є. Назв. праця. С. 23–25.

⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 75524. Арк. 225–226.

⁴¹ Там само. Арк. 194, 386.

⁴² Там само. Арк. 262, 390.

⁴³ Там само. арк. 392.

⁴⁴ Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1. Україна. Ч. 1. Харків : Харківська правозахисна група: «Права людини», 2006. С. 186.

⁴⁵ Грицяк Є. Назв. праця. С. 101–103.

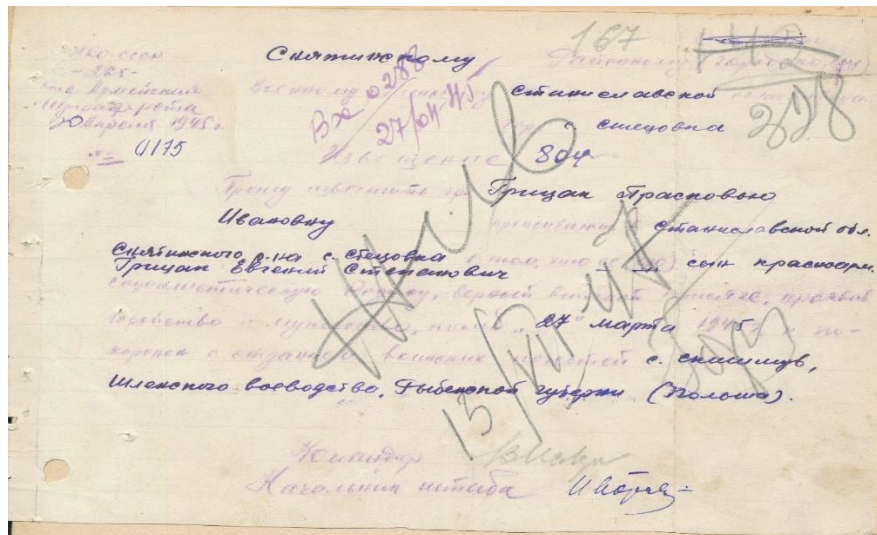
КПЗУ в 1930-х рр. і політв'язня Данила Шумука (1914–2004). Однак, на відміну від Є. Грицяка, йому 1987 р. дали можливість виїхати на Захід, де пізніше він зустрічався з президентом США Рональдом Рейганом⁴⁶.

Перед річницею свого судового засідання, 12 грудня 1991 р. Є. Грицяк подав заяву до Івано-Франківської обласної прокуратури про свою повну реабілітацію. Його прохання задовільнили 27 липня 1992 р. на основі 1 ст. Закону УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій» у зв'язку з відсутністю доказів та підстав, на основі яких репресованого діяча можна було б притягнути до відповідальності⁴⁷.

Отже, ми проаналізували бойовий та політично-громадський шлях Є. Грицяка до 1949 р. Певні факти його біографії були спростовані, окремі потребують більш детального вивчення, зокрема щодо участі в Норильському повстанні 1953 р. Додаткової уваги заслуговує пошук 256-х аркушів з опрацьованої нами архівно-кримінальної справи фонду № 6 ГДА СБУ №75524, вилучених до її оцифрування та передачі нам архівними працівниками. За версією одного зі співробітників, документи могли бути долучені до іншої АКС або багатотомника, котрий стосувався Норильського повстання 1953 р. Пошук цих документів триває.

Окремо частково були розглянуті й аспекти спротиву неналежним умовам відбуття покарання Є. Грицяка в системі ГУЛАГ. Він прожив довге, сповнене болю, але водночас досвіду та радості життя. Євгена Грицяка не стало у травні 2017 р. На момент смерті йому виповнився майже 91 рік. Станом на сьогодні, на честь Є. Грицяка відбувається низка заходів локального характеру, його іменем названого ліцей у с. Устя Снятинської ТГ Коломийського району Івано-Франківської області, де той провів останні понад 50 років свого земного життя

Додатки

Сповідання на ім'я П. І. Грицяк стосовно загибелі її сина Є. Грицяка 1926 р. н. 27 березня 1944 р. зі штампом 1947 р. про помилкові дані. Причина – живий. Джерело: Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. Ідентифікатор ІФ-016754. Євген Степанович Грицяк, 1926 р. н. 265 оашр. Причина вибуття – живий

⁴⁶ Руденко В. Данило Шумук: життя за ґратами – 42 роки, 6 місяців і сім діб // Український інтерес. 2022. URL: <https://uain.press/blogs/1161735-1161735>

⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 75524. Арк. 400.

Фотографія рядового 70-ї зв. стрілецької дивізії Є. Грицяка до арешту, ймовірно 1946–1948 рр. Джерело: ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 75524

2

"УТВЕРЖДАЮ"

НАЧАЛЬНИК КОНТРАРАЗВЕДКИ МГБ
В/ЧАСТИ 28685 ГВ. ПОДПОЛКОВНИК

"30" сентября 1949 года

"АРЕСТ САНЦИОНИРУЮ"

ВОЕННЫЙ ПРОКУРОР В/ЧАСТИ
24045 ПОСТОВНИК ЮСТИЦИИ
(ДЕНИСЕНКО)

"30" сентября 1949 г.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
(на арест).

"30" сентября 1949 года. Город Станислав.

Я, заместитель начальника контрразведки МГБ войсковой части 28685 гв. майор ОЛЕНИН, рассмотрев материалы с преступной деятельности солдата войсковой части 24589 -

ГРИЦАК Евгения Степановича, 1926 года рождения, уроженца и жителя с. Степева, Снятинского района, Станиславской области, из крестьян-середняков, украинца, гр-на СССР, беспартийного, с образованием 9 классов, в Советской Армии с июня 1944 года.

НАШЕЛ:

ГРИЦАК Е.С., проживая в оккупированном немецко-фашистскими войсками городе Снятин, Станиславской области в апреле 1942 года вступил в антисоветскую организацию украинских националистов.

Являясь участником "ОУН" ГРИЦАК в 1942-48 годах посещал сборища участников этой организации, проводил украинско-националистическую пропаганду и занимался вовлечением в эту организацию новых участников. Лично им в течение указанного периода все время были вовлечены в "ОУН" жители Снятинского района ПЛАВУК Николай, ГРУДЗИНСЬКА Стефанія Владимировна, ГОСАН Татьяна, ВЕРИГА Василина Николаевна и ФЛИПЧУК Василина Николаевна.

Будучи призванным в июне 1944 года в Советскую Армию, ГРИЦАК свою националистическую деятельность не прекращал. Остаток на службе в войсковой части 24589 ГРИЦАК в 1946-48 годах неоднократно встречался с участниками "ОУН-УПА", снабжал их медикаментами, получал задание снабжать банды "УПА" боеприпасами, -

на основании изложенного, -

ПОСТАНОВИЛ:

ГРИЦАК Евгения Степановича подвергнуть аресту и обыску.

ЗАМ. НАЧАЛЬНИКА КОНТРАРАЗВЕДКИ МГБ
ВОЙСКОВОЙ ЧАСТИ 28685 ГВ. МАЙОР (ОЛЕНИН)

Постанова на арешт рядового Є. Грицяка за участь у так званому вербуванні нових членів ОУН, зокрема і М. Плав'юка, та допомогу медикаментами для воїнів УПА. 30 вересня 1949 р. Джерело: ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. № 75524-фп. Арк. 2